

Actief oud

ESSAY Femke Daalhuizen, Pautie Peeters & Frank van Dam

Het ruimtegebruik in Nederland verandert door een toename van het aantal en aandeel ouderen. De nieuwe generatie ouderen vormt een reservoir aan kennis en competenties dat nieuwe lokale initiatieven en organisatievormen kan voeden. Want waarom zouden ouderen niet in staat zijn om hun eigen leefomgeving te organiseren en vorm te geven?

De nieuwe ouderen zijn gemiddeld vitaler, hoger opgeleid, welvarender en mobieler dan de ouderen van voorheen. Daardoor gedragen zij zich niet alleen anders dan de werkenden, maar ook anders dan de ouderen van vroeger. Deze veranderende gedragspatronen hebben gevolgen voor het ruimtegebruik in Nederland. Ruimtelijke aanpassingen zullen wenselijk en soms zelfs noodzakelijk zijn. Overheden ontberen hiervoor echter in toenemende mate de (financiële) middelen. Hoe kunnen deze ouderen zelf bijdragen?

Meer uithuizige ouderen

Het aandeel 65-plussers zal toenemen tot een kwart van de bevolking in 2040 (figuur 1). Door de stijgende levensverwachting zullen toekomstige ouderen meer tijd in hun leven als vrije tijd kunnen besteden. Vrije tijd waarin zij zich relatief vaker zullen verplaatsen. Hieraan liggen verschillende ontwikkelingen ten grondslag: ouderen van nu hebben gemiddeld meer te besteden dan de ouderen van vroeger (zowel door de gestegen arbeidsparticipatie als het opleidingsniveau), zij zijn vitaler, bezitten vaker een auto en profiteren van de introductie van nieuwe technologieën, zoals de e-bike en navigatiesystemen voor auto en fiets. De verwachting is dat deze ontwikkelingen leiden tot een toename van het aantal verplaatsingen door ouderen, voor zowel vakanties en dagtochten als voor vrijwilligerswerk. Door het toenemend aantal verplaatsingen van ouderen zal de verkeersinfrastructuur die gekoppeld is aan de vrijetijdsbesteding, zoals parkeerplaatsen, toegankelijk openbaar vervoer, fietspaden, rust- en oplaadpunten, zwaarder belast

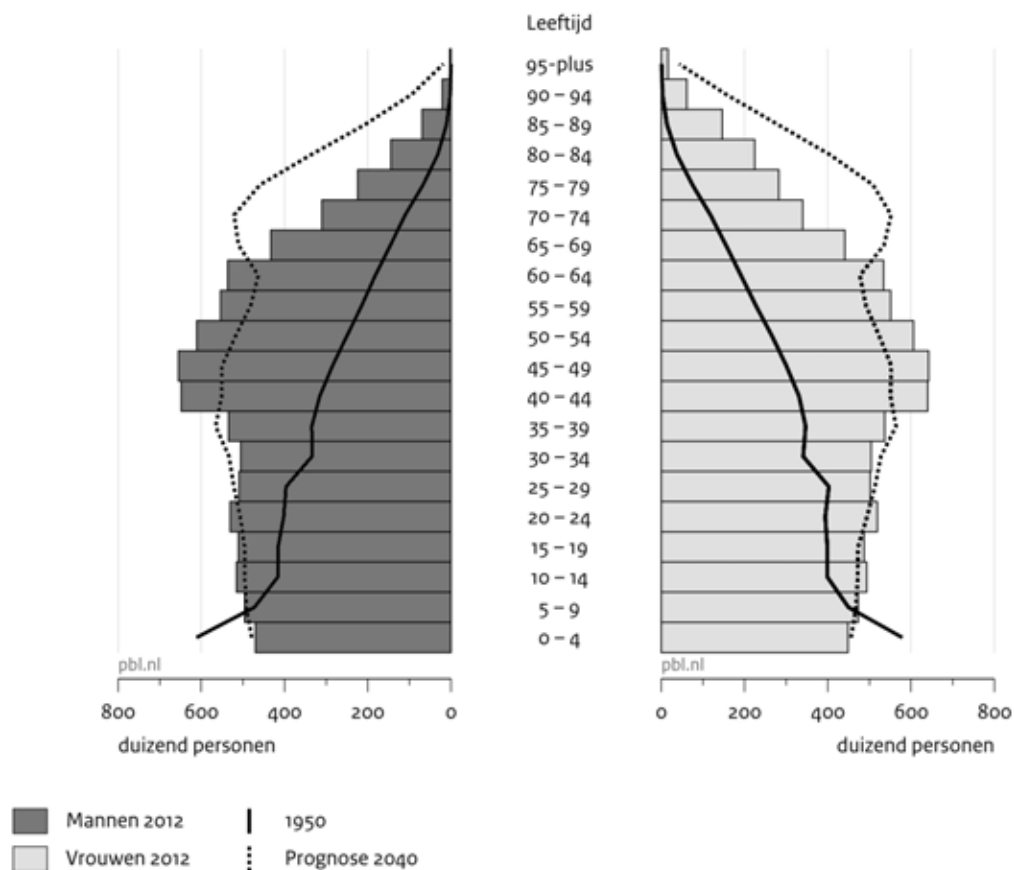
raken. Daarnaast kan de druk op het bestaande voorzieningenaanbod verder oplopen doordat de potentiële beroepsbevolking in Nederland gaat krimpen, met uitzondering van de steden met een jongere bevolkingsopbouw. De verhouding tussen potentiële arbeidskrachten en 65-plussers loopt van 4 op 1 terug tot 2 op 1 in 2040. In krimpregio's kan de grijze druk – en daarmee de druk op bepaalde diensten en voorzieningen – nog verder oplopen. Dit geldt vooral bij diensten en voorzieningen die fysiek zware beroepen omvatten en die tegemoet komen aan de consumptiebehoeften van ouderen, zoals de zorg of horeca.

Vergrijzing als marktpotentieel

Vergrijzing betekent een veranderende vraag naar producten, diensten en voorzieningen en een extra aanspraak op de onderliggende infrastructuur. Het recreatie- en voorzieningenaanbod in Nederland is echter nog maar beperkt aangepast aan ouderen. Vooral de zorgbehoevende ouderen die eropuit gaan, ondervinden belemmeringen in het aanbod. Denk bijvoorbeeld aan onvoldoende rolstoelvriendelijke treinen of bussen en invalideningangen bij musea, maar ook aan te krappe parkeerplaatsen of te kleine lettertypes op informatieborden.

Ouderen belasten de verkeersinfrastructuur met hun ruimtelijk gedrag

In de groeiende behoefte van ouderen aan aangepaste voorzieningen en diensten ligt een gedeelde opgave of kans voor gemeenten en ondernemers. Om dit groeiende marktsegment aan te boren zijn een aantrekkelijke omgeving en goede infrastructuur onontbeerlijk. Ouderen willen gemakkelijk de weg kunnen vinden, zich comfortabel kunnen

Figuur 1: In 2040 is het aandeel 65-plussers gestegen tot een kwart van de bevolking. Dit betekent eveneens een stijging van het aandeel personen met veel vrije tijd. Bron: PBL

verplaatsen en zich veilig voelen. Hiertoe zijn er enerzijds verbeteringen nodig van de bestaande infrastructuur: meer eenduidige bewegwijzering, rotondes met landelijk dezelfde voorrangregels, voldoende open afritten van stoep naar straat, een verbeterde toegankelijkheid van gebouwen, meer comfortabele rustplaatsen en ruimere parkeerplaatsen. Anderzijds betreft het de ontwikkeling van nieuwe infrastructuren zoals een glasvezelnet voor domotica, zowel thuis als in hotels of resorts, of een e-oplaadpuntennetwerk voor fiets, auto en scootmobiel. Dergelijke ontwikkelingen kunnen interessant zijn voor ondernemers, maar ook voor gemeenten of zorgverzekeraars die met ruimtelijke investeringen de zorgkosten kunnen drukken. Aangezien deze ruimtelijke investeringen deels gebaseerd zijn op de toekomstige vraag, zullen ondernemers hier nog niet allemaal even warm voor lopen. Zij hebben meer baat bij product vernieuwingen die direct worden afgenomen, zoals aangepaste seniorenmenu's of -behandelingen ondersteund door goede medische kennis en vaardigheden (die ook geschikt zijn voor jongere patiënten). Waar het gaat om investeringen in de openbare ruimte, zijn de gewenste aanpassingen eerder te beschouwen als een opgave voor gemeenten.

Vergrijzing als kostenpost

Bovengenoemde ruimtelijke investeringen, zijn in de verschillende regio's van Nederland niet even makkelijk te realiseren. Zo lopen grote steden tegen de beperkingen van hoge dichtheden in de fysieke ruimte

op (zie figuur 2). Voor ingrepen in de openbare ruimte, zoals wegverbreding of ruimere parkeerplaatsen, is in de stad niet veel ruimte voorhanden. Verbreding van fiets- of parkeerstroken vereist al snel een volledige herstructurering van de straatinrichting. De aanpassing van op ouderen gerichte infrastructuur zal in veel steden daarom beperkt blijven tot het wegnemen van stoepanden, het verlengen van oversteektijden van verkeerslichten en het verbeteren van onoverzichtelijke kruisingen of wegbewijzering.

Beperkte financiële mogelijkheden vormen een andere belemmering voor de aanpassing van de openbare ruimte. Vooral in middelgrote gemeenten buiten de Randstad, die voor de economische recessie bouwgrond reserveerden voor uitbreidingswijken, wordt geïnvesteerd vermogen in de grondexploitatie niet of nauwelijks meer terugverdiend. Waar bijvoorbeeld 40 procent van de toekomstige ruimte vraag zich in de Randstad voordoet, bevindt 80 procent van de gemeentelijke grondvoorraden zich juist buiten de Randstad, vooral in Noord-Friesland, Noord-Overijssel en de provincie Groningen. Hier belemmert het tekort aan financiële middelen niet alleen de totstandkoming van infrastructurele verbeteringen, maar leiden bezuinigingen op bijvoorbeeld de Wmo of bewegingsprogramma's voor senioren tot een verdere vershraling van diensten en voorzieningen voor ouderen.

In Nederland hebben of krijgen de krimpregio's te maken met demografische krimp in combinatie met vergrijzing. Hierdoor neemt het aandeel ouderen toe tot ongeveer een derde van de bevolking. Hier is

de vraag in hoeverre de verhouding tussen ouderen en werkenden, bijvoorbeeld het tekort aan handen aan het bed, in de toekomst door nieuwe technieken is op te vangen. Paradoxaal genoeg is het investeren in nieuwe technieken, zoals e-oplaadpunten, aansluiting op het glasvezelnet of domotica, eerder rendabel in dichtbevolkte steden dan op het platteland waar de individuele meerwaarde groter kan zijn.

Biedt de energieke samenleving soelaas?

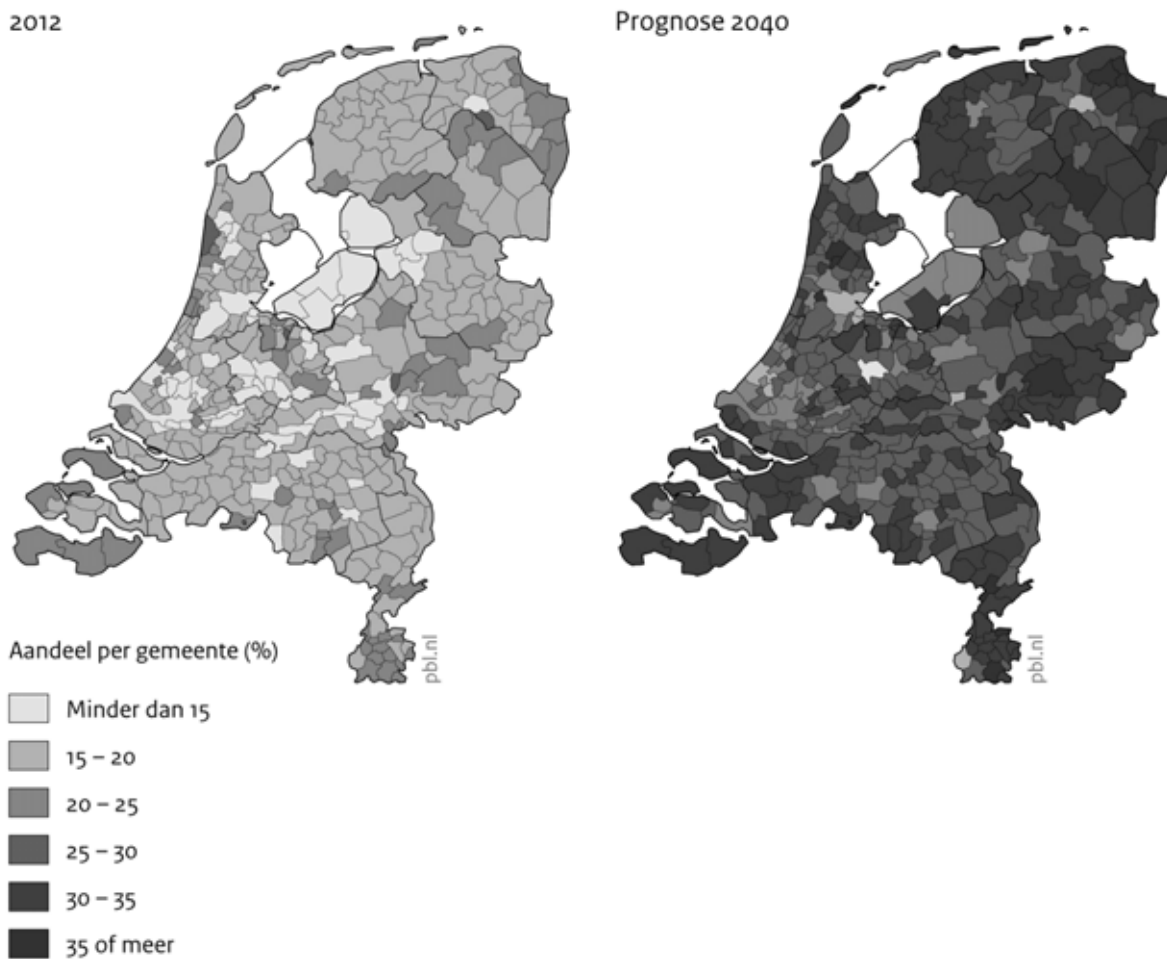
Diverse gemeenten ondervinden dus belemmeringen bij het accommoderen van de groeiende groep ouderen met een specifieke consumptiebehoefte. Zijn de ruimtelijke gevolgen van vergrijzing op een andere manier op te vangen? De babyboomgeneratie beschikt zelf (totdat zij zelf ouder en daarmee meer beperkt raakt) over een reservoir aan tijd, sociaal en financieel kapitaal. Hun kennis en vaardigheden bieden een 'window of opportunity' om te komen tot een energieke samenleving. Een samenleving van mondige burgers met reactiesnelheid, leervermogen en creativiteit, die komen tot nieuwe lokale initiatieven en organisatievormen. Een steeds groter deel van deze burgers zijn de ouderen. Ouderen kunnen zich zinvol inzetten voor hun woonomgeving, onder meer door ruimtelijke ingrepen eigenhandig te organiseren. Voorbeelden zijn het organiseren en realiseren van e-oplaadpunten en rustplekken, het beheer en onderhoud van recreatierterreinen, de inrichting van veilige oversteekplaatsen (radardetectie) en veilige

verbrede wandelpaden, het bemannen van een buurtbus of het organiseren van natuurbeheer. Van de voorbereiding en de uitvoering of het gebruik van dergelijke voorzieningen profiteren zowel de ouderen als de samenleving in bredere zin. Enerzijds behoedt de inzet en betrokkenheid van ouderen hen voor een sociaal isolement en vergroot het hun zelfredzaamheid, anderzijds kan de samenleving zo de kennis en vaardigheden van ouderen blijven benutten.

Een energieke samenleving organiseren

Dergelijke nieuwe innovatieve diensten en producten of aanpassingen aan voorzieningen vereisen nieuwe organisatievormen. Deze organisatievormen zullen in combinatie met technologische innovatie op termijn ook de krimp van de potentiële beroepsbevolking moeten compenseren. Nu al neemt bijvoorbeeld in landelijke gebieden de vraag naar zorg toe terwijl er een tekort dreigt aan professioneel personeel. Een mogelijke aanpak is eigenlijk oude wijn in nieuwe zakken: de terugkeer van de coöperatie. De coöperatie stimuleert en benut het zelforganiserend vermogen van ouderen en stelt hen in staat schaalvoordelen te behalen, waardoor zij gezamenlijk doelen bereiken die voor elk individu afzonderlijk onbereikbaar zouden zijn geweest.

Een inmiddels bekend voorbeeld is de Zorgcoöperatie in Hoogeloon. Door schaalvergroting bij institutionele zorgaanbieders moesten steeds meer zorgbehoevende inwoners noodgedwongen vertrekken.

Figuur 2: Aandeel 65-plussers per gemeente. Niet alle ruimtelijke investeringen zijn in alle regio's in Nederland even makkelijk te realiseren. In de grote steden zorgen hoge dichtheden ervoor dat niet alles mogelijk is, zoals verbreding van voetpaden en ruimere parkeerplaatsen. Bron: PBL

Als reactie daarop zijn dorpsbewoners verenigd in de zorgcoöperatie eigenhandig voorzieningen voor ouderen, chronisch zieken en mensen met een beperking gaan organiseren. De voorzieningen beperken zich niet tot zorg, maar omvatten bijvoorbeeld ook een inkoopcontract bij groenbeheer waardoor inwoners via de coöperatie hun tuin kunnen laten onderhouden. Zo maken de inwoners van Hoogeloon het voor zichzelf mogelijk ter plaatse oud te worden en de (openbare) ruimte daarop aan te passen.

De oplossing is simpel: de terugkeer van de coöperatie

In Almere was het de gemeente die de eerste stap zette naar herinrichting van de openbare ruimte door en voor de bewoners. In het 'Experiment Zelfbeheer Hoekwierde' werd het budget voor groenbeheer aan de wijkbewoners gegund. De wijkbewoners hebben vervolgens met en voor ouderen een fraaiere inrichting weten te realiseren (inclusief bankjes, toegankelijke verharde paden en een jeu-de-boulesbaan) dan waartoe de gemeente voorheen in staat was.

Een minder plaatsgebonden voorbeeld is de coöperatie WeHelpen (www.wehelpen.nl), waarachter zich inmiddels ook grotere marktpartijen als Achmea en de Rabobank hebben geschaard. Dit is een soort digitale marktplaats voor burenhulp, waar men zowel hulp kan aanbieden als kan aanvragen. Ouderen blijken daarbij veel voor hun leeftijdsgenoten én anderen te kunnen betekenen. Denk aan het uitlaten van de hond of het onderhouden van de tuin van werkende burens of het organiseren van inzamelingsacties. Afstand hoeft er niet toe te doen: ook digitaal advies bij de belastingaangifte of andere administratieve klussen behoren tot de mogelijkheden een ander te helpen. Het succes berust mede op het feit dat sociale media en internet onder (nieuwe) ouderen steeds meer ingeburgerd zijn.

Veranderende rolverdeling

Het benutten van het marktpotentieel van ouderen en het uitdagen van hun zelforganiserend vermogen, vraagt niet alleen inzet van ondernemers en ouderen zelf, maar ook om een andere rol van de overheid. Deze rol verschuift van een uitvoerende rol naar het bieden van ruimte (letterlijk en figuurlijk), kennis en kunde aan initiatieven van actieve burgers. Daarbij dient het wederzijds vertrouwen tussen burgers en overheid te worden versterkt, bijvoorbeeld door goede ervaringen duidelijk in de etalage te zetten en drempels tussen gemeentelijke afdelingen weg te nemen. Vooralsnog raken veel burgerinitiatieven tot nieuwe voorzieningen of herinrichting van de openbare ruimte, bijvoorbeeld gesubsidieerd met het leefbaarheidsbudget van de ene gemeentelijke dienst, gefrustreerd door beperkingen van handhavingregels van de andere gemeentelijke dienst. Tegelijkertijd is het voor gemeentebesturen juridisch lastig om burgers publieke voorzieningen te laten verzorgen waarvoor de gemeente zelf eindverantwoordelijk – en dus aansprakelijk – is.

Een belangrijke voorwaarde tot succes lijkt daarom burgers naast de uitvoering ook de bijbehorende verantwoordelijkheid en aansprakelijk-

heid te kunnen toevertrouwen. Burgers voelen zich eerder uitgedaagd door een overheid die dat lef toont. Dat blijkt bijvoorbeeld bij de hiervoor genoemde Zorgcoöperatie in Hoogeloon en het Experiment Zelfbeheer Hoekwierde in Almere. Overheden houden daarbij de taak om de kwaliteit en toegankelijkheid ervan te bewaken, ook voor ouderen die minder mobiel, vermogend of kundig zijn. En, waar het gaat om publieke diensten zoals het zorgaanbod of de buurtbus, kan de overheid de (boven)regionale afstemming verzorgen. Op hun beurt moeten gemeenten bij een verschuiving in werkwijze kunnen uitgaan van steun van provincie en Rijk. Dit proces komt weliswaar mondjesmaat op gang maar er is nog een wereld te winnen.

Femke Daalhuizen (femke.daalhuizen@pbl.nl), Pautie Peeters (pautie.peeters@pbl.nl) en Frank van Dam (frank.vandam@pbl.nl) zijn allen werkzaam bij het Planbureau voor de Leefomgeving. Het artikel is gebaseerd op de in 2013 te verschijnen studie 'Vergrijzing en Ruimte'.

Literatuurselectie

- Hajer, M. (2011) De Energieke Samenleving. Op Zoek naar een Sturingsfilosofie voor een Schone Economie. Den Haag, Planbureau voor de Leefomgeving.
- NRIT (2011) Trendrapport Toerisme, Recreatie en Vrije Tijd 2010/2011, NRIT en NHTV. Breda
- Salemink, K. en D. Strijker (2012) Breedband op het Platteland. Groningen, RUG.
- Van Nimwegen, N. en C. van Praag (red) (2012) Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2012. Actief Ouder Worden in Nederland. NIDI/KNAW, Den Haag/Amsterdam.
- Van Marwijk, R., M. Pellenbarg, A. Bakkeren en T. Ram (2012) Structureel overschot aan bouwgrond in veel regio's. ROMagazine, 7 september 2012.